

MIROSLAV KRLEŽA

Pesti napló

(1916–1917)

1916 szeptembere

Az után a rengeteg vér, sártenger és örület után Galíciában: a Pesti Hírlap mint napjaink krónikása! Botrány! Ez a Pesti Hírlapnak nevezett malac 1912 óta következetesen hű maradt önmagához. Ha látjuk, hogy az efféle Pesti Hírlapok mindegyike valójában egy rinocérosz, s hogy mindaz, amit ezek a bűnözők művelnek, nem tréfadolog, hanem hogy ily módon liferálják vagonszám az emberi koponyákat Tisza István halálmalmaiba (akár a cukorgyári iparvágányokon a répát), akkor mit lehet kezdeni ezzel a Pesti Hírlappal, amely persze nemcsak az, ami, hanem valami egészen más is.

A kor, melyben élünk, az istenek alkonya, akik immár második évszázada halódnak: a 19. század ötvenes éveitől kezdve mindmáig. Hogy fest majd a 20., ki tudná azt megmondani ennek a beszámíthatatlan örültnek a tizenhatodik évében, ha egyszer a legelején élünk, és e háborúson kívül még nem jártunk ki egyetlen más oskolát sem? Valamiféle rólunk szóló tanúbizonyságot, egyedül ezt hagyhatjuk örökül az utánunk jövőknek: arról, hogy milyen kelekótyák, minden tekintetben éretlenek, de máris minden zsigerünkben mételyesek, határtalanul ostobák, tudatlanok, arcátlanok és kegyetlenek voltunk. Egyedül ezt, tehát, bizonyosságául, hogy testben-léleekben, minden porcikánkban, milyen nagybetegek vagyunk. Ugyan milyennek látnak majd bennünket kétezer-kilencszáztizenhatban?

1916. IX. 11., déli 1 órákor a Centrál Kávéházban

Milyen siremlék emeltessék a mai emberiségnek? A bécsi *Neue Freie Presse*-ben egy nagycos az azt mondja, hogy napjaink jelszava: Eucharistia Austriae Vita...¹

Ehhez képest az izraelita vallású szabadkőművesek a pesti *Világban* ironikusan fennkölték. A szellem ez osztrák ármádiájának jó része azonban, amely ma a fekete-sárga eucharisztia magasztos jelszava alatt hal hősi halált, úgy beszél a „Galileista” szabadkőművesekről, mint akik valóban azok, aminek mondják magukat, hogy tudniillik: Galileaiak!

A futurizmus meg a forradalom, mondja valaki más (ugyancsak a *Neue Freie Presse*-ben), szinonimák. Ki képes leírni azt a kaotikus helyzetet, amely például az Amundsen–Marinetti ellentétpár viszonylatában nyilvánul meg? Egyfelől áll az emberfeletti, hősiesség az Antarktisz vak erőivel felvett küzdelemben, másfelől pedig a hőbortos játszadozás a józan ész meg az emberi méltóság mindmegannyi fogalmával. Igen ám, de mindannyian a valóság apokaliptikus áradatában sodródunk, amely borzalmasabb, mint amilyen a máig ismert legsötétebb „abszolutizmus” zsarnoksága volt, amiről olyan melodrámaian deklamálnak manapság. A tirannusi (tisztai) Csizma önkényuralma alatt, amely lakkozottan, vakon, ostobán, kivikszelve és sarkantyúpengetve tipor végig a világon, mint valami gigászi Gólem a zsidó gettómesékből. Távlatilag: a tisztai csizma legsötétebb önkényuralma olyan fetisizmussá fajul, hogy az egész világon szentélyek épülnek majd tiszteletére. De hát, végül is, mért ne? A régi Rómában lovak is szenátorok lehettek. A világ nagy részén a tehén ma is szent állatnak számít, a bika ezredéveken át Istenként trónolt olyan, bazaltból és gránitból rakott szentélyekben, amelyek időtállóbbak és monumentálisabbak voltak mindennél, amit Európa valaha is épített. Macskák, kígyók, csukák, lovak uralkodtak az emberiség fölött, akkor hát most mért ne venné át uralmát az arisztokratikus, tisztai, lovas lakkcsizma, amely fekete gránitból faragott, átokverte oszlop gyanánt olyan óriásira nőtt, hogy Gibraltártól Grönlandig ellátszik, amint bolygónk jelképeként az egekkel dacol, alatta pedig az egész porba, hamuba hanyatlott emberiség kecskeirhában és térden állva litániákat mormol.

Az egész város fölött (az épületek timpanonja, az oszlopcsarnokok, a hidak, a postaszekrények fölött) az a két angyal lebeg a Szent Koronát, meg az úgynevezett közös címert közrevéve, mely címerpajzson, a bizánci korona alatt, a horvát piros-fehér sakk-tábla díszelg. A szimbólumai ennek az országnak, aminthogy a kétféjű sas, saskeselyű,

¹ A szentáldozás Oltáriszentsége Ausztria Élete...

azoknak a svájci–spanyol leszármazású uraságoknak a jelképe és felségjele, akik a bécsi Burgban ülnek...

A császárvárosban, a bécsi kapu diadalíve alatt, mondjuk, éppen egy, az Ottakringről szalasztott strici halad át, egy deklasszált práteri csibész, olyanféle baráber, amilyenek drámámban, a *Kraljevó*ban játszanak főszerepet, akitől hiába is várnánk el, hogy bármiféle, méltónak mondható nemzeti vagy társadalmi meggyőződés tekintetében megfelelő stílust vagy nézetet alakítson ki magában; egy ilyen ágrólszakadt, sehonnai éhenkórász és csavargó, aki tyúktolvajként egész életét fogdáiban kótyavetyélte el, rongyos nadrágja az egyetlen vagyona, s így aztán – hiszen ez a logikus – tagadóan viszonyul mindenfajta spanyol és svájci, vagy osztrák–magyar, Szent István-i vagy magyar királyi honvédségi eszményképhez és fétishez, anarchista módjára távol tartja magát tőlük, ráadásul pedig még dezertőr is... Na mármost: mit mondanak neki ezek a gránit és márvány architrávokról lenéző angyalok, melyek a Szent Korona vagy a Kétféjű Sas tündöklését és dicsőségét hirdetik? Nem mondanak neki semmit. Ennek a senkiházinak vajon igaza van-e, amikor tagadja, hogy e természetfeletti menaszériának, mindezeknek a szentséges oroszánoknak, sasoknak vagy angyaloknak bármi értelme volna? Igaza van. Joga van-e hozzá, hogy saját filozófiája legyen? Joga van hozzá. Azzal, hogy tagadja mindezeket a kétféjű sasokat és angyalokat, vajon olyasmit is tagad, azt is porba kívánja dönteni, ami különben az egész emberiség, a mai civilizáció vagy kultúra javát szolgálná, s ezért kár volna, ha ez az egész kékvérű menaszéria eltűnne? Nem! Tehát? Akkor tehát – ha valaki Potsdamtól Bécsig vagy Szentpétervárig olyan barátságatlanul tekint ezekre a sasokra vagy az „R. F.” két varázserejű betűjére a frígiai sapka alatt, miként a lezüllött csavargók, vajon igaza van-e? Ki merné állítani, hogy nincs, ha egyszer az eset, melyet leírtam, annyira klasszikus, mint ezé a tekergőé itt, a kávéház előtt.

A Britannia Kávéház kirakatüvege előtt (míg a *Journal de Genève*-vel a kezemben odabent ülök) egy árnyalak tűnt fel, akiről az alábbi személyleírást adhatom: világoskék trikóban kabát nélkül, papucsként kivágott kalucsniban, hajadonfőtt, a bal alkarja levágva, a megmaradt csonk pedig marcipánszalámiként fityeg, vagy pontosabban úgy, mint egy véres, friss, duzzadt sebhelyektől borított kolbász, fehér bélbe töltött ragacos schmierwurst, ő maga vászonnadrágban, az alsó ajkán kialudt cigarettavég, s úgy eltátozta a száját, mintha a sírból nézne vissza ránk, végül aztán tovalódult az utca hosszán. Úgy tűnt, mondani akart valamit, alkalmasint ilyesfélét: je m'en f...² Ezt nevezik barrés-i defetizmusnak. 1914-ig úgy voltam vele, hogy amikor csak ráesett a szemem a jelszóra, hogy „sans-culotte-ok, egyesüljetek”, beleborsózdott a hátam. (A tanulatlan emberfia fanatizmusa a megismerés első lázában.) De hát akkor Ignac Sovecra mért segítettem rá a karperecet azon a bizonyos vasútállomáson Szolnok és Debrecen között, két-három hónappal ezelőtt? Sovec csupán önnön logikáját követte. A halálba vezető útján, mint beszervezett betörőt, azért küldték, hogy gyilkoljon és raboljon, no de hogy közben kolbászt gondolt csórni egy mámitól, ugyan minek izgassa magát az ember az ehhez hasonló erőszak miatt, amikor ez az egész szoldátélet nem egyéb szervezett erőszakknál?

Széchenyi hídján a láncsorok Clark-féle vonalvezetése valóban olyan, mint egy rafinált girland, melynek három, ritmikus parabolája ellentmond a föld nehézkedési törvényeinek. Ez a clarki ívelés a vasból, acélból megalkotott, súlyos tömeget légiens zenei motívummá varázsolta a Duna vize fölött.

Mit jelentenek ezek a mesterséges városok, amelyek (mindenfajta logikával dacolva) szlavón tölgyfából épülnek a nagy folyók mentén és abból „a két-három kanál tenger vízből” az Učkától le, a Vratnikig? Közben itt, Pesten meg a Parlament gótikája, az Akadémia reneszánsza, vagy Corvin Mátyás Budáján az a Halászbástya hivalkodik. Mi értelme van mindennek? Lám, négy éve múlt, hogy annyira vágyakoztam a kalemezdáni Duna, a Száva után (ennek is megvolt az oka-foka), emitt pedig tegnap délután elhúz az a két uszály, tele šumadijai barna posztóval és bocskorral meg trák szőrmekecsmával: a šabaci és valjevói hús utazik így Linzig, onnan meg az ausztriai táborokba, hogy a Pesti Hírlap újra bizonygathassa, miszerint már 1912-ben igaza volt, amikor azt üvöltötte, hogy szifilitikus fajzat vagyunk, melyet tüzzel-vassal kell kiirtani az európai civilizáció és a közegészség érdekében. A sors csapása, hogy a (bibliai) babilóniai fogság ostobasá-

²...(fiche). A. m.: Nem törődöm vele.

gát a saját bőrünkön, élő húsunkban éljük meg. Bárgyú parafrázisát valaminek, ami már régóta teljesen értelmetlen, semmitmondó szövegnek látszott abból a korból, midőn az emberek még pusztában vándorló nomádok voltak. S manapság mégis ez a mi életünk.

1916. IX. 14.

Esik. Már második napja. Petőfitől Adyig, Hungáriától (extra Hungariam) Hunniáig szemrevételezve a dolgot diagnosztizálható, hogy a magyar ügy nem egészséges. Corvin Mátyástól a Zrínyiekig, Martinovicstól Jászi Oszkárig és gróf Tisza Istvánig számítva nem áll jól a szénája. S nem is lehet helyrehozni Bánk bán-féle grillparzeriádákkal. (Egy jótányival sem okosabb Franjo Marković *Benko Botja* vagy *Karlo Dračkija* sem.)

Az Andrássy úton ténferegve elnézem azt a dologtalanul nyüzsgő (elegáns) pesti népet, s az jár az eszemben: „Az ördögbe is, miként lehetséges, hogy ez a sok ingyenélő nincs a fronton? Finom, pesti lakkcipőben sétafikálnak, Medgyaszay-slágereket fütyörésznek, egyiptomi cigarettát szívnak, csempésznek, és micsoda buta álom ez, amikor az ember tudja, hogy álmodik, és mégis ébren van, hogy az Andrássy úton halad, miközben mindenféle ostoba gondolatok motoszkálnak a fejében, hogy veszélyes, a katonaszökevényességgel határos játékot űz, hogy szakadatlanul azzal ámítja magát, miszerint gondolatban drámákat ír, s ehhez hallgat ki dialógusokat, hogy a valóságban nem létező, képzelt személyek életét éli, akik ki nem hordott gyerekként csak gondolatban léteznek, homunculusok, fantomok, intellektuális, spiritiszta szeánszok árnyalakjai csupán, akik csak az első felvonásban jelennek meg a színen, amely sötét, nordikus, ibseni tónusokban kezdődik, akár egy gyászinduló.

Angelusra kongatnak a pesti harangok. Buda felől a Dunán át hozza az esthajnali szelőlő ennek a szamaritánusi szeretetnek a hangjait, mi pedig mindnyájan annyira megalázottak, annyira betegek és olyan elesettek vagyunk; mikor fohászkozhatnánk föl valakihez, akinek szíve van?

Még 1914-ben (mindjárt az elején) mondtam valakinek, hogyha a Szentatya annyi bátorságot venne magának, hogy a koldusokkal tartson, ha a holtak és sebesültek, a nyomorgók és száműzöttek élére állna, s rászánná magát, hogy velük együtt aludjon szentélyeinek lépcsőin, hogy alamizsnaként kapott falat legyen az étke és rongyokban járjon, akkor megállíthatná ezt az örületet, miképpen a hangyaboly megállítja a gőzmozdonyt. Ez, persze, a képzelet paradox játéka csupán, mert ha a pápa az volna, aminek lennie kellene – „Tetőtől talpig pápa” –, soha nem választaná meg, mert őt a nagytiszteletű bíborosok közül szemelik ki bizonyos követelmények szerint úgy, nehogy pontosan olyan legyen, amilyennek mi, manicheusok szeretnénk.

Andrássy úti otthonunkban Daimonion³ leterített a lábáról egy epilepsziást, s ez az isteni színjáték jó fél óra hosszat eltartott. Az illető huszár szimuláns hírében állt, mivelhogy ez a gyerekember, máramarosszigeti maturáns, állítólag készakarva is képes előidézni az ilyen nyavalyatörős állapotot. Az efféle rohamokat a régi görögök természetfölötti kinyilatkozásnak tekintették, így aztán az eskór a szent betegségek sorába tartozott. A vacogás meg fogcsikorgatás, az a habzó szájjal való, dühödt hánykolódás csakugyan ördögi praktika, ám miben sem marad el a szerelmi gyönyörtől, ami viszont a költői ihletettségre emlékeztet megtévesztően. Ez a logikus, gyógyászati tapasztalatokkal alátámasztott következtetés tökéletes ürességet idéz elő a fejben. Hát a részegség? Hát a nagy gondolatoktól való megszállottság? Hát a fanatizmus, a máglyák, no és az eszme nevében elkövetett sokféle erőszak?

1916. IX. 15.

A Múzeum-kertben ülök jóbi alázattal döntésre várva. Még egy hadosztályi felülvizsgálat, s akkor: vagy állomány, vagy hadtáp.

Amikor szentjeikhez fohászkoznak, a keskeny imaszőnyegeiken kuporgó keletiek földig hajolnak ima közben, miként a mi bosnyákunk, aki az este mindannyiunk szeme láttára hajbókolt, mintha ott sem volnánk; ezek az orientális léhűtők,

³ Istenség.

valójában, mindennapi tornászegyleti testedzésüket végzik ezzel a szakadatlan hajlongással.

Ilyenkor már frissesek a pesti reggelek. Emlékszem a karabély hideg vasára a szeptember reggeli fegyvergyakorlatok idejéből. Az este még melankolikus hangulatban telt el, de a reggelre elömlő derűs napfény minden tekintetben fordulatot hozott: további négyheti naplopást Pest-Budán.

Ha Ady Hunniája a mai magyar valóság képlete, akkor micsoda ma Ivan Meštrović Londonban? Esményi szimbóluma a nemzetnek, vagy pedig a brit birodalom térhódításának a Duna völgyében és az Adrián?

Éheznek körülöttünk. Ez lépten-nyomon érződik, különösképp a villamoson. Veprinci, moščenicai meg íci íci asszonyok a Grand Hotel Lovran főbejárata előtt, júniusban. „Bettler- und Zigeunervolk!”⁴

Mi, lábadozók, Klotild asszonytól kapunk uzsonnát: jókora karaj fehér búzakenyeret, mellé egy szelet paprikásszalonnát ropogós húsos paprikával, de minthogy deutschböhömök is vannak közöttünk, s ők nem szeretik a friss paprikát, úgy azt odavetik a gyerekeknek, akik ugyanannak a bérháznak az udvarán hancúroznak, ahol Szerényi Stern Klotild úrasszony kilencszobás úri lakásában mi is lakunk, mivel – mint a legfelső körökhöz tartozó molto generosa⁵ hölgy – a Vöröskereszt rendelkezésére bocsátotta apartmanját. Ezek a kis kétlábúak udvarunk menaszériájából minden délután mint a verebek lesik a friss „babura”-paprikával megtétezett uzsonnánkat. A balkon alatt kitör a zöldpaprikákért való közelharc, deutschböhmeink legnagyobb gaudiumára.

Abbéli törekvésében, hogy az életnek valamiféle embertől független értelmet tulajdonítson, eddig még minden gondolkodó kudarcot vallott. Hogy ez ízlés dolga, az életjelenségek esztétikai megélésének kérdése, azaz hogy ezeknek az adatoknak írásban, élőbeszédben, üvegen, vásznon és fémöntvények alakjában való tükrözése és megjelenítése a természet viszonylag legmélyebbre hatoló feltárása, amely sohasem válik ennél világosabbá, mindez, úgy látszik, egyszerűen így van.

*1916., keltezés nélkül*⁶

A tény, hogy a Bíborbanszületett előtt a szlávokról sehol sem esik említés, nem jelenti azt, hogy nem is léteztek, azaz, hogy jelenlétük legkegyelmesebb – ad notam caesaream⁷ – tudomásul vételének nem okvetlenül kell egybevágni azzal a feltételezéssel, miszerint azért nem voltak, mert Porfirogennétosz előtt senki sem említette őket.

Háromezer, ötezer évnyi szláv vákuum a barbár, szittyá, hiperboreusi éjszakában, s nekik se hírük, se hamvuk. Mít csináltak? Merre voltak? Hát valóban csak akkor bújtak ki a tojáshejből, midőn a szalonikiek megtanították őket írni-olvasni? Különös. Amint szólásra nyílt a szájuk – a különféle jelenségekről és dolgokról, ami az európai értékeket illeti –, azonnal megvolt a saját véleményük, amely többé-kevésbé mégsem vág össze az úgynevezett európai civilizáció bizonyos koordinátaival mind a mai napig.

Az orosz vagy bármelyik szláv nyelvű szépirodalom vajon elképzelhető-e Európa nélkül? Az összefonódó hatások tömkelegét tekintve a közlekedőedények törvénye illik rájuk. Végző soron pedig „Európa” fogalma, melyre – mint eszményre – annyit hivatkoznak, csupán folytatása egy állapotnak, amely jó régen tart. Hiszen az a valami is, amit ma Európának hívnak, valahonnan Ázsiából keveredett ide.

Csillagok alatt repülünk, meg csillagok közt, de csillag-útitársaink közül senki sem hinné el nekünk, hogy ezen a mi napsugárözönben fürdő golyóbisunkon ilyen nyomorultul elveszejtődünk, hogy úgy lesünk egymásra, mint a vadászok vadra, s azzal az egyetlen célzattal, hogy minél több ember-dúvadat ejtsünk el.

Megannyi gonosztett, mely régóta tart. Szívünknek kedves, ódon városok vannak, márvány boltívek és harangtoronyok, műemlékek és szökőkutak, díszparkok és csendes-

⁴ „Koldus- és cigány népség!”

⁵ Igen nemeslelkű.

⁶ Valószínűleg november végén.

⁷ Ő császári tudomására.

ségbe burkolódzó, előkelő otthonok, melyek oroztatán galambok turbékolnak, tökéletes harmóniában minden a maga helyén, és itt még sincs egyetlen tető, mely alatt nem folyt vér, és nincs egyetlen utca, ahol nem ölték embert, és nincs egyetlen város, melynek tornyai fölött nem üvöltött volna a háború szörnyetege. Itt vannak mindezek a dámák, tisztességtudó, méltóságteljes matrónák, akik a délutáni promenádon sétálva az udvariaság magasiskolájának minden szabálya szerint, hercegnői előkelőséggel hajbókolnak egymásnak, de egy sincs közöttük, aki övéi közül ne kísért volna ki valakit öldöklésekbe vezető útján, vagy olyan, aki ne kapott volna hírt, hogy legyilkolták valamelyik hozzátartozóját, hogy azután az effajta értelmetlen halál napját a tisztas család hagyományainak emlékeztető dátumaként ápolják. Így élünk. Számunkra viselkedésünknek, magatartásunknak ez a legnormálisabb formája, mostanában pedig egy új, háborús irodalmi irányzatról, az „emocionalizmusról” írnak mint olyan irodalmi mintáról, amelynek meg kellene hódítania a Győzelmet ünneplő költők szívét. E szerint az elmélet szerint kétféle hősiesség van: egy klasszikus és egy neoklasszicista érzület. Melyik csoportba tartoznak az „emocionalisták”, akik kompromittálták költői hivatásukat, minthogy nem akarnak háborúzni?

A Promenádon felé vezető úton a Pasma optikusüzlet kirakatában fotópapírt ajánló Agfa-reklám. Behavazott alpesi menedékház, tetőig érő hó. Az ablakból, a havon előmlő, aranyló csermelyként, melengető lámpafény árad a szürkületben. Gondolatban menekülőben ebből az örületből: a boldog magány idilljébe egy meleg szobában, a kandalló világa és könyv mellett. Könyvekkel telezsúfolt szoba, távol mindettől itt.

Sétatéri notturmo. Vaksin bolyongok a sötétlő lombok alatt, egy villódzó arany fénycsík hívogat az éjszakában. Fényforrás, melegség, idill. Egy Agfa-reklám. Álomban Uri Kantonban járok. Az a havazott menedékház Uri Kantonban világol. Az egész, mindenestül, „ünnepe” lehetne Uri Kantonban, a valóságban azonban micsoda ez itt mind? A „Körzeti Lábadozó Osztály” barakkjaiban tegnap ügyeletes tiszt voltam. „Napos káplár” (Tageskapral). Klein, Meštrović rokona, tehát Klein stubicai kocsmáros hozta a hírt a városból, hogy meghalt a Császár. Azaz a Király. Azaz se nem Császár, se nem Király: parádéba bűjtött bábu. Granicsár dolmányban a horvátság négyszáz esztendeje van kiterítve a ravatalon. Harangoztak. A ködön át a Selska útig elhallatszott az összes zágrábi harangok zúgása.

Poéma az Uri Kantonban látott, szeszélyesen kígyózó, narancsszínben játszó arany fénycsíkról. Ellenpontjaként a feketével bevont, császári gyászdobok dübörgésének. Reménytelenül szétzilálva itt minden. Ördögien földülva. Veszélyesen, csupa veszedelmes gondolat határmezsgyéjén. Megnyalni a revolvercsövet, hogy szétroppanjon az agyvelőnk, mint az alma a megvadult ló patája alatt. Az volna most a legintelligensebb megoldás.

Ő császári és királyi felsége lehunyta fáradt szemét, s a legmagasabb imperatori elhalálozás kapcsán sok az idegeskedés az új Császárnak szóló eskütétel körül, mely ceremónia a Színház téri Vöröskereszt-palotában, az Iparművészeti Múzeum előcsarnokában zajlik. A Császár meghalt, éljen a Császár!

Von Stanich, a háborúban reaktivált (egyébként görögkeleti vallású) cs. és kir. A. D.⁸ huszáróbestera saját szavaival rögtönözve vallásfelekezeti szerint sorakoztatja fel két csoportba a pácienseket, szó szerint így: „Die römisch-katholischen Schokutzen links, die orthodoxen Raitzen rechts”⁹, azaz sokácok és rácok, ki-ki magának, balra vagy jobbra, hogy az egyház képviselői egyidőben végezhesék el a ceremóniát, és a bakák annak rendje-módja szerint esküdjenek fel az Ifjú Császárnak. Karingek és barátságok meg a Főrabbi. A Múzeum második emeleti karzatán, mellettem: Lederer és Pasma karpaszományosok, Gavez főhadnagy a maga ezüst és arany vitézségi plecsnijeivel, az egyikből hármat, a másiktól kettőt gyűjtött be, valamint a Polüphemosz küklöpsznek becézett, félszemű Trupac zászlós, továbbá Pero Plemić, Janković és Pilar.

„Rosenkavalier”¹⁰. Gondoljon ki mit akar, az ő dolga, no de ez mégiscsak egy hofmannsthal zuckerbeckerei kotyvalék, és – ha szabad mondanom, de hát ki tiltja – egészen olcsó.

⁸ A. D. = ausser Dienst, szolgálaton kívüli.

⁹ „Római-katolikus sokácok balra, pravoszláv rácok jobbra.”

¹⁰ R. Strauss: Rózsavag.

Felmerül a kérdés: „No és hol voltak az úgynevezett hiperboreusi szláv tömegek Aiszkhülosz korában? Igazában mikor születik meg a népi értelemben vett szláv folklór? Van-e valamiféle párhuzam egyfelől a szláv gatyá meg bocskor, másfelől pedig a már a korai középkorban városiasodott Nyugat-Európa között? Európa várfalai és bástyái előtt egészen az Uralig terjedő szláv síkság, másrészt a Kárpátokon túli messzeségben és mocsárvilágban a között a szláv parasztság között, amely gatyában-bocskorban máig ott gunnyaszt?”

A verset meg kellene szabadítani béklyóitól, hogy elvágasson az úton, vadul, zabolátlanul. Elviharzott már... A hívők Istenről énekelnek minden templomban, mi pedig feltesszük a kérdést: ugyan kinek nyilatkozott meg ő abban az időben, amikor még nem volt ember a világon? Nem vagyunk már előemberek. Mi az emberi büszkeség rapszódoszai vagyunk. Mit kezdjünk a kezdetleges altamirai árnyalakokkal? Olyan korban élünk, amikor még mindig a balta az úr, de nem az ész határain belül. Arrafelé tiszta az ég alja, mint a hegyi zuhatag, ott nem érvényes a baltajog.

Ne vesszünk el a részletekben! A költészetnek vívjuk ki a kozmikus hevületekre való jogát. Ebben a fülledt altiszti szobában ablakot kell nyitni. A dolog annyira magától értedő, hogy többé egy árva szót sem kellene vesztegetni rá csakugyan.

1917. XI. 11.

Gondolatok a pesti Lánchídon. 1917-ben. Őszi szürkület, esőben, eső után, eső előtt.

Éjszaka. Egy kellemetlen éjszaka a nagyvárosban, melyben minden unalmas, még az is, hogy valaki bele akar fejeselni az ellenszenves, buta vízbe, melynek úgyszintén tökéletesen unalmas minden, a vízbe, tehát, amelyet egy örökkévalóság óta háborúk és öngyilkosok untatnak. Egy tetemmel több, vagy kevesebb, mit számít. Érthetetlen és ellenállhatatlan vonzerőnek engedő ugrás ez az élet egy új színpadára, melynek neve: halottnak lenni.

Milyen az: halottnak lenni, mármint azokban az első pillanatokban, amikor a nőkből, szerelmekből, betegségekből és háborúkból összeálló, fájdalmasan pánikos egyveleg már kiszakadt belőlünk, amikor luftballonként már elszállt nyomorult porhüvelyünkől, de a test még nem egészen vegyi folyamat, hanem mint a nyugtalanító utolsó gondolatok befogadója egyelőre tart még, olyanképpen, miként a muranói pohár, melyet egy dühödtté már odacsapott a márványhoz, és az üveg ripityára tört, ám azért még mindig fölsejlenek a törött liliom körvonalai, amely már nem az, ellenben a tehetetlenség törvénye szerint még mindig valamiféle üvegkehelyre emlékeztet. A tudat szétrobbanásának megfoghatatlan pillanatáról van itt szó, amikor az emberi agyban két alapvető gondolat, minden életjelenség leitmotívja munkál egyenlő erővel: igen vagy nem.

A valóság panorámája a fájdalmas rövidzárlat e pillanatában aránytalanul csalókébbnek látszik a ténylegesen létező világ, az élet, a tábornokok, a hóhérok és szállodák, a nagyvárosok meg egy lánchíd valóságos panorámájánál, melyet márvány állkapcsaikkal oroslánok tartanak az unalmas és unatkozó víztükör fölött.

– Istenem, egy-egy pillanatra azért meleg is volt ennek a rémes álomnak a nyomorúságos dunyhája alatt, mely álom ellentét nélkül foszlik a semmibe. Azt álmodtuk, hogy ujjaink áttetszően megüvegesedtek, hogy szférák hárfáin játszanak, hogy lehetséges az utazás a csillagokba, hogy a vaginák üvegszerűek, alabástrom-tapintásúak, ezt álmodtuk. A valóságban pedig: itt soha semmi más nem történt, mint hogy valaki valakit, mint afféle névnapi tortát, kicsipkézett fehér krepp-papírral szegélyezett fekete ládába csomagolva emberi tetemként elad. Kadáver-áruval való kereskedés ez, amiből jól megélnék a bűnözők. Különben mi értelme volna ennek az álarcosbáznak, ha néhány hullakereskedő, a bűnözés egy pár grosszisztája nem csapna fel dzsentrinek, ha ezek nem játszanának chemin de fer-t a pesti szállók kivilágított ablakai mögött, melyek – akár egy operaszínpad – arannyal áttört, csillogó függönyökkel hivalkodnak a Traviata-kerिंगó hangjai mellett.

A szembogár bezárulásának pillanatában, meglehet, a felpuffadt testből (mint a fazékból) gejírként tör ki valami véres tiltakozás ez ellen a csukafejes ellen, mellyel az ember olyasmibe zuhan, mely a legnagyobb ostobaságnál is nagyobb, a háborúknál, a tábornokoknál, a pesti szállodáknál, Széchenyi gróf hídjánál is, sőt a saját 37,2°C-fokos testhőmérsékleténél is nagyobb ostobaság, ami – mindenesetre – aránytalanul kevésbé buta dolog mindeme létezőnél, egyszerűen azért, mert nem létezik, mert nincs.

Tegyük fel tehát, hogy valóban megtörtént az, aminek – logikusan – be kellett következnie: emberünk fejest ugrott Széchenyi gróf dekoratív hídjáról, a zuhanórepülés törvényét követve groteszk szaltót vetett, mint egy bábu, belecsoobbant az üvegesen tükröződő, hideg vízbe, súlyos holttestként csapódott a vízfénékre, áttörte a Duna-meder iszapkérgét, majd kozmikus sebességgel függőlegesen átfürödve több geológiai rétegen, mint meteor a láva ragadós lekvárján, zú-zú-zuk, ímhol, máris itt van, e világi tudata szétfreccsenésének pillanatában, ezen a szürkületi órán, elérte a nagy, titokzatos, ezüstös víz sötéten árnyalt bazaltkockákból kirakott partját. Kihalt tájék. Az emberi szem messze környéken nem lát egyetlen fűszálat, virágot. A vörös jelzőlámpa fényében egy vaporetto körvonalai rajzolódnak ki a rakpart kő mellvédje alatt. Miként ha sziklameredélyről, hetvenhét lépcsőfok vezet le a hajóig.

Lépésről lépésre haladva ereszkedett le emberünk ebbe a mélységbe, hetvenhét lépésről lépésről mind lejjebb az alvilágban, átkelt a vékony, hajladozó, nedves pallón, a fedélzetre lépett, és tessék, megjelent a kishajó szalonjában, ahol a piros bársonnyal bevont szófa félkörében az útitársak kétes csoportja zsinatolt a hajó indulására várva. A mennyezeten tizenötös kis égő pislákol sárgás-szürkén, egy kalitkában papagáj rikoltoz: „Bon voyage, bon voyage”¹¹ (láthatóan valamelyik kisasszony poggyászáként), az osztrák Feldmarschall-leutnant¹² mellett pedig, aki éppen egy előkelő úriasszonnyal (kétségteljesen magasabb körökhöz tartozó, „jaj, de fess” pesti hölgygel) társalog, nos, még csak a tábornok úr mellett van egyetlen szabad ülőhely.

„Jé, de hiszen én, látszólag, még mindig egyenruhát viselek”, gondolta magában az ember, amikor megpillantotta a tábornokot, teljes díszben, azzal a széles, skarlátvörös hajtókával feldmarschall-leutnanti köpönyegén. „Be kellett volna mutatkoznom ennek a kreatúrának, ahelyett, hogy csak odabiccentve leültem, mintha civil volnék, mintha egyenrangúak volnánk, ez a miles gloriosus¹³ meg én – a senkiházi, úgyszólván –, aki semmilyen katonai vagy polgári társadalmi ranggal nem dicsekedhet. Különbözik pedig: ilyen körülmények közt ugyan ki tulajdonítana jelentőséget holmi hülye protokoll teljesen lényegtelen formáságainak, melyeknek semmi értelme többé? Ez itt a Kharón ladikja, s mindannyian az apró földi értékek túlpartján vagyunk már.”

Egy illető (minden bizonnyal valami pimasz trafikos a pesti külvárosból) a *Corriere della sera*¹⁴ legújabb híreit olvassa félhangon. A pannóniai Illíriában újra kitört a „vad törzsek felkelése”. „Hogy a csudába olvassa ez a *Corriere della sera* magyarul?” Caesar – azt mondja – a Knin környéki Biskupijánál sebesült meg, lándzsával sebeztek meg a térde fölött. „Ott, Biskupijánál, egy királyt öltek meg” – jutott eszébe a Széchenyi gróf hídjáról leugrott embernek. – „És miként lehetséges, hogy mindez így szimultán összegabalyodott? Mi történik velem?” – volt a következő logikus gondolata, amikor hozzáfogott, hogy meghatározza a helyzetét térben és időben.

„Mit csinállok? Hol vagyok? Ah, igen... igen... Az úgynevezett magasabb objektív látószögéből a saját életemet veszem szemügyre, mintha bábu volnék. Lélegzem. A szívem dobog. A körmöm és szakállam nő! Mindez önkaratomon kívül! Akárcsak Pompeji márványlapjai és mozaikkockái közt a fű, úgy serked a szőrzetem. Tudni mindezt, az már olyan állapot, amit mind közönségesen úgy neveznek: nincs életben... Magam is valamiféle más városokkal együtt növekszem, melyekre – kétségteljesen – Pompeji sorsa vár, egy olyan civilizációval együtt, amely elkerülhetetlenül eltűnik, ahogyan Pompeji is eltűnt.”

Ha az ember viaszbábuként szemléli magát, ha a hús-vér valóságot már nem tekinti sajátjának, mivel úgy érzi, ő már csak pusztán tárgy, melynek állagából fű nő, s maga is anélkül növekszik egy idegen világban, hogy akarná, ez azt jelenti, hogy valóban kiszakadt innen, hogy eltávozott, hogy Kharón ladikjában csücsül, hogy megindul, sőt már meg is indult a túlpart felé. Hallani, ahogy a propeller belekavar a víztömegbe, a hajó nagy ívben kifordul, majd egy utolsó manővert követően átlósan a nyílt víznek veszi útját, ahonnan nincs visszatérés, miközben a tábornok, sármos szomszédnőjének nyilvánvalóan udvarolva, szokványos ostobaságokkal traktálja az ellenszenvesen előkelő pesti dámát, igazában azonban annyira tárgyitalan minden.

Amott egy szerzetesbarát ajtataskodik. A breviáriumba mélyed, majd zsoldárszöve-

¹¹ „Szerencsés utat, szerencsés utat!”

¹² Altábornagy.

¹³ A kérkedő katona.

¹⁴ Ol. „Esti Hírmondó”, olasz napilap.

geket és litániákat mormol, de hát ez is tökéletesen tárgyaltan dolog. A Szentlélek nehézkedési törvényét követve itt az emberek még imádkoznak, mintha egyáltalán volna ok bármiért is imádkozni. Mindezek a szokások itt éppenséggel semmit sem jelentenek.

Hajókürt. Ködkürt hangja szólal. Elvégeztetett.

– Sie hätten sich eigentlich vorstellen sollen, junger Mann¹⁵– fordult a tábornok útitársához egy jóindulatú gouvernante hangján.

– Nachher, Excellenz, hat es keinen Sinn, möchte ich gehorsamst bemerken...

– Wie meinen Sie das „nachher“? Was hier „nachher“ wäre, das verstehe ich nicht!

– Der Vorhang ist so gründlich gefallen, Excellenz, dass hier garnicht besteht, was nicht „nachher“ wäre. Verstehen Sie? Az előadásnak vége, nincs értelme megjátszani, mintha még mindig a rivaldán volnánk, als ob wir noch immer „Jemand“ wären, Mensch!

– Der Vorhang ist gefallen? Tehát: a mi egész életünk pusztá színjáték volt?

– Olyanformán. Többé-kevésbé csakugyan az volt!

– S akkor tehát: a hadseregeink, és összes győzelmeink, és egész Armadánk, és Felsőges Uralkodóházunk, mindez legfeljebb csak egy színelőadás?

– Úgy van! Ebben a pillanatban egy délkörön haladunk át, mely túlvan minden eddigi földi szerepünkön...

– Mindannyiukat, a mai kótyagos ifjúságot, az az engadini morfinista és paralitikus tanította meg erre. S ez nem igaz! Csupa apró, de káros okvetetlenkedés az ilyesmi! Mint amikor a kis kutyus odaáll és megugatja a monumentális emlékművet. A kutya megemelheti a hátsó lábát, ez igaz, meg is harmatozhatja a talapzatot, ez is igaz, de – kérem – változtat ez bármit a dolgok tényleges állapotán? Az aránytalanságok – egyfelől a kutyusok, másfelől a bronzból öntött óriások – továbbra is megmaradnak! Így van ez, kedves uram! Nem lépünk mi „a fogalmaink, földi értékeink vagy szerepünk” semmiféle délkörön túl, hanem Isten nagyobb dicsőségére cselekszünk ugyanazon kozmogónián belül, melyben vétkeztünk, és senki emberfia nem mentesülhet az erkölcsi felelősség terhe alól. Kalitkába vagyunk zárva, pontosan úgy, mint az a papagáj ott!

– Bon voyage – rikácsolta ketrecében az iménti zöld mellényes csibész, mintha figyelemmel kísérté volna a szerzetesbarát fejtegetését, s tökéletesen egyetértene vele. Egy magas fokon pallérozott és erkölcsileg kifinomult szellem helyeslése visszhangjaként csengett ez a „bon voyage”.

– Köszönöm, tisztelendő úr – hálálkodott a szerzetesnek már-már megindítóan a tábornok. – Nagyon kedves Öntől, hogy segítségemre sietett az efféle invektívák ellenében! Ich kenne ja meine Pappenheimer sehr gut, mein lieber Freund! Sie gehören einer der österreichischen Minderheiten, nich wahr, junger Mann?

¹⁵ – Önnök valójában be kellett volna mutatkoznia, fiatalember.

– Késő, excellenciás uram, nincs semmi értelme, ha szabad a legalázatosabban megjegyezmem...

– Hogy gondolja, „késő”? Mi volna itt „késő”, nem értem!

– A függöny legördült, olyan alaposan, hogy itt semmi sincs, ami ne lenne „késő”. Érti?... Mintha még mindig „Valaki” volnánk, ember!

– A függöny legördült?

– Nein, Excellenz, Sie irren, ich bedauere sehr...
– Wieso denn nicht?
– Ich gehöre der slavische Mehrheit, Excellenz!
– Ach, so! Also so...
– Ich bedauere sehr, aber leider so ist es.
– Sind Sie Pole?
– Nein, nicht, ich bin Kroat!e!
– Ach, so, also Kroat!e! Wir Kroaten, wir waren ja immer kaisertreu!
– Gerade so, wie ihre Pappenheimer! Übrigens, Sie kennen ihre Pappenheimer sehr schlecht, verstehen Sie, Herr?
– Wieso?
– Wieso? Wieso?¹⁶ Olyképpen, hogy irodalmi műveltség híján levő emberek, ez a legközségesebb népség (köztük tábornokok és papok is), mindig tévesen idézik Schillernek ezt a verssorát. Amikor leírta, Schiller ugyanis épp fordítva értette azt, amit Ön gondolt idézni tőle. Wallenstein hisz Pappenheimerjei lojalitásában, Ön ellenben láthatóan oda akart kilyukadni, miszerint világos, hogy itt egy „politisch verdächtig”, méghozzá kétszeresen „verdächtig”: erkölcsileg és dinasztikus értelemben is gyanús személyről van szó...

– Fialalúr – kotyogott bele a párbeszédbe szemtelenül és mindenképpen kihívóan a papagáj –, lenne szíves megmagyarázni nekünk, mit jelent horvátnak lenni?

– „Csak nem fogom egy papagájnak magyarázgatni, mi az: horvátnak lenni?” – gondolta magában a halott.

A horvátságról, a horvát nemzettudatról elmondandó monológ minden eleme figyelmet érdemel: a nemzet száználmas ügyefogyottsága a saját politikai és kulturális öntudata kialakításában, ami egyenes következménye, hogy a vidéki, vármegyei magyar nemesség, karikatúra számba menő, maroknyi csoportja révén ott, Felső-Horvátországban, idegen tábornokoknak, idegen dinasztiaiknak, elegáns pesti nőknek, idegen szerzetespapoknak hódolt örökösen, az ismert operettária szellemében, hogy: *Regnum regno non praescribit leges...*¹⁷ Az egyetlen múltbeli, briliáns ékesség, mellyel ez a sajnálatra méltó illír nemzedék dicsekedhet: Dubrovnik... De hát mi teszi Dubrovnikot? Ivo és Lujo, a két gróf¹⁸... A „Homo spat” és a Rauch bárónak¹⁹ szóló ajánlás! Dubrovnik szemmel látható végromlása jeléül! Itt, Kharón ladikján, ki tudná ezeknek a papagájoknak egy pár szóban elmagyarázni, micsoda tragikus végpontok nyílnának a halott tudatában, ha az ember posztumusz szeretné magát horvátnak vallani? A bécsújhelyi halálos ítéletre várva Frangepán Ferenc Molière-t fordít börtönében, holott ő ugyanennek a Molière-nek a politikai áldozata. Az eszelősen megszállott Jurko Križanić²⁰, máskülönben germanofób és ausztrófób, ruszofil, pánszlávista, dominikánus konvertita – tipikusan horvát ködlovag. Baldo Lupetina és Flacius²¹ nemkülönben. Mindebből mit tudnának megérteni ezek az osztrák generálisok? Micsoda Pepi Jelačić a maga huszáros reithóznijában, „mit der armen Gräfin aus Napajedl?”²² Manapság pedig Meštrović

16 –Ismerem én az embereimet, igen jól ismerem, kedves barátom! Ön valamely osztrák kisebbséghez tartozik, nemde, fiatalember?

– Nem, uram, excellenciád téved, nagyon sajnálom...

– Nem? Hogy értem?

– Én a szláv többséghez tartozom, méltóságos uram!

– Ah, így! Szóval így...

– Nagyon sajnálom, de hát így van.

– Ön lengyel?

– Nem. Én horvát vagyok.

– Ah, igen, tehát horvát! Szóval így! Mi, horvátok, mindig császárhűek voltunk!

– Pontosan annyira, mint „az ön” emberei. Egyébként Ön igen-igen félreismeri az „embereit”, ért engem, uram?

– Hogyan?

– Hogyan-hogyan?

¹⁷ Királyság királyságnak nem írhat elő törvényeket...

¹⁸ Ivo Vojnović (1857–1929), jelentős horvát drámaíró; Lujo Vojnović (1864–1929) ügyvéd és publicista volt.

¹⁹ Rauch Levin báró (1819–1890), a magyar–horvát kiegyezést (1868) szorgalmazó horvát bán.

²⁰ Juraj Križanić (1618–1683), író és politikus, a pánszláv egyesülés legkorábbi hirdetője.

²¹ Flacius, Mathias Illyricus (1520–1575), horvát származású protestáns teológus és egyháztörténész.

²² Josip Jelačić (1801–1859) horvát bán, az 1848–49-es magyar szabadságharc ellenében vívott, számára dicsotelen csaták tábornoka és „Napajedlből jött elszegényedett grófnője”.

Londonban, Gjalski²³ Gredicében, Đuro Basariček, Aleksandar Horvat és ostoba társasága, valamint von Dankl altábornagy 53-as regimentje, az micsoda? Továbbá: a gatyás, bocskoros paraszttömegek. Mindezenközben a parasztság tömegei tartósan éheznek, s tartósan írástudatlanok lévén évszázadok óta éheznek. Éhezvén és háborúzáván épp olyan kitartóan lázonganak, mint én e papagájok társaságában. Posztumusz, természetesen! Tartósan zűrzavaros állapotok a haramiák, pandúrok, főispánok véreskezű, vármegyei klikk-je alatt. Korhadt sajka a mocsár vizén. Kenyér és grófok. Ezenfelül: háborúk, árendák, jobbágyok, adók. Országgyűlési kimérák. Kétféle parlamentarizmus. A horvát szábor²⁴ és az angol parlament. Éledő nacionalizmus. A tegnap és a ma történéseihez igazodó irodalom. Sváb romantika. Grillparzer. Hogy tudd, mit akarsz, az a fontos. A fényűzés és a nyomor kontrasztjelenségei az utóbbi két évszázadban. Koldusok és aranyozott, grófi gyaloghintók. Emigráció és emigránsok. Amerika ma. Az inkvizíció. Csontúzó kerekék és máglyák és pallosok, drákói határőrségi törvényekkel megtetézve. A Száva és a Dráva között az emberek évszázadok óta füvet legelnek és levéltárakat égetnek. Az In-Tyrranos-motívum a legfőbb ellenpontja ennek az öntudatra ébredésnek.

A pesti hölgy: »Uraim, nem hagyom tovább gyötörtetni magam. Mindannál, amit itt összefecsegték, sokkal intelligensebb egy habos mélange az „Erzherzogin Stefanie” teraszán Abbáziában. « Karl Maria Weber. „Oberon”. Nyitány. Lehár. Virágoznak a kaméliák, a magnóliák, az azáleák. Ilyen gondolatok közt ér át a hajó a másik partra.

Borbély János István fordítása

²³ Ksaver Šandor Gjalski (1854–1935), horvát elbeszélő és regényíró.

²⁴ A horvát országgyűlés neve.